

Feró Dalma

Gender és igazság(osság). gender mint posztigazság(osság)

Absztrakt: A gender egymással küzdelemben álló igazság- és igazságosságigények kiemelt hordozója. Rendkívül különböző, egymásnak is ellentmondó (például nőjogi, homoszexuális, transznemű) jogkövetelések hivatkoznak rá, miközben ezeket egyes jobboldali mozgalmak összehangolt lobbinak állítják be. A különböző genderstratégiák egymással konkuráló politikai víziókat testesítenek meg a népesség kormányzásáról és a testek fegyelmzéséről. A gendert nem a felszabadító feminista politika, hanem a normalizáló szexológiai gyakorlat teremtette, amelyből évtizedekkel később a transzneműmozgalom is kibontakozott. Ez utóbbi nem pusztán az elismerési kérdések materiális beágyazottságát hagyja figyelmen kívül (ahogy más elismeréspolitikák teszik), hanem egyenesen tabusítja a testi nemi különbséget és annak politikai materialitását. A gender mint önazonosság szigorúan individualizált emberképen alapuló „igazsága” viszi logikailag legtovább a materialitás sex/gender szembeállításban rejlő leértékelését, a végletekig inflálva ezzel az igazság- és igazságosságigényeket. Ezért is válhatott a gender a modernista haladáseszmény teleologikus elképzelésének különösen fontos jelölőjévé, és az elitküldelemek eszközeként felfogott posztigazság(osság) kiteljesítésévé és egyben szimbólumává.

Kulcsszavak: biopolitika, elismerés, feminizmus, gender (társadalmi nem), igazság, igazságosság, interszexualitás, posztigazság, reprodukció, sex/gender, szexológia, transzgender, transzneműség

A gender (gyakori magyar fordításban: társadalmi nem) kifejezés annyira elterjedtté vált számos nyelvben és beszédmódban, hogy talán úgy tűnhet, mintha valami egyértelmű és eleve létező dolgot nevezne nevén. Ha első lépésként alaposabban szemügyre vesszük, hogy a gyakran homályosan körülírt gender pontosan mit hivatott jelenteni, annak látszólagos magátólértetődősége egyből szertefoszlik. A gender először is több különböző csoport emancipációs jogkövetelésének hivatkozási alapja, amely követelések igen különböző genderkonceptiókon alapulnak. A gender különböző társadalmi csoportok rövidítéseként, szinonimájaként is értelmeződik: érthetik alatta a nőket, a homoszexuálisokat, illetve a transzneműeket, e különböző csoportasszociációk mögött pedig (egyenként is több) rendkívül különböző genderelképzelések húzódnak meg (Miller 2011: 838–39). A gender jelentésének és a hozzá kapcsolódó jogoknak, azaz a gender igazságának és igazságosságának meghatározásáért óriási harcok folynak ezek között a csoportok között (Miller 2011: 840–844) nemcsak a politikai mezőben, hanem a tudományos kutatások területén is. A genderre ugyanakkor nem csak ún. progresszív szereplők hivatkoznak, hanem a velük szemben fellépők is. A számos európai országban, többek között Magyarországon, sőt Európán túl is megjelent „genderellenes” jobboldali mozgalmak a genderre hivatkozó változatos szereplőket, mozgalmakat, közpolitikákat, kutatási területeket összehangolt lobbinak, egységes, fenyegető ellenségnek állítják be (Garbagnoli 2016: 192).

A gender körüli küzdelmek egyik fontos eszköze, hogy a vitát magát annak számos szereplője a „jó” és a „rossz” metafizikai párharcának igyekszik feltüntetni, a genderrel kapcsolatos konkurens elképzeléseket pedig ezen az alapon megbélyegezni. Nyugati, elsősorban amerikai, kanadai és brit progresszív szereplők például számos egyetemi előadást, publikációt, nyilvános megszólalást próbáltak megakadályozni a gender-igazság(osság) nevében, gyakran sikerrel (lásd Cram és Fenwick 2018: 849–52), és számos kutatót ért súlyos, a tudományos karrierjét befolyásoló támadás. A közelmúltban például Rebecca Tuvel a *Hypatia* feminista filozófiai folyóiratban megjelent, a transzneműség és transzrasszuság közt analógiát vonó 2017-es cikkének visszavonását több mint nyolcszáz, többek között a *gender studies* (társadalmi nemek tanulmánya) élvonalába tartozó kutató követelte közös nyílt levélben;¹ Lisa Littman a hirtelen kialakuló gyerekkori nemi diszfóriát (régábbi nevén nemi identitászavart) vizsgáló 2018-as tanulmányát transznemű aktivisták és szervezetek megpróbálták visszavonatni (Wadman 2018: 958); a pszichológus Kenneth Zuckert pedig eltávolították az általa vezetett klinikáról, amiért nem a veleszületett genderidentitás (gyakori magyar fordításban: nemi identitás) elképzelésének megfelelően kezelte gyerekpácienseit (Rizza 2018). Hosszasan lehetne sorolni a hasonló példákat. A gender nevében egyre gyakrabban kinyilatkoztatott szektariánus dogmatizmus pedig hivatkozási alapot adott egyes jobboldali populista kormányoknak (például a Trump- és az Orbán-kormányoknak), hogy a gendert, a *gender studies* vagy a genderhez kapcsolt kifejezéseket illegitimnek nyilvánítsák.

1 A nyílt levél aláírói jórészt megalapozatlan érvek alapján állították, hogy Tuvel cikke tudományos szempontból rossz és társadalmilag ártalmas bizonyos „marginalizált” csoportokra (transzneműekre és rasszalapú kisebbségekre), bár a cikk éppen az előbbieket védelmében íródott. Az ügynek hosszú és szövevényes az utóélete, többek közt a *Hypatia* főszerkesztője és több társszerkesztője is távozott a folyóirattól. Lásd például Weinberg (2017), Brubaker (2017) és Oliver (2017) publicisztikáját az esetről.

Ahogy a progresszív szereplők egymás ellen folytatott vérre menő küzdelme mutatja, a gender körüli küzdelem nem progresszívek és jobboldaliak szembenállásáról szól – annak ellenére, hogy számos progresszív és jobboldali szereplő igyekszik úgy beállítani. A küzdelem része ugyanis az is, hogy a különböző szereplők hogyan pozicionálják magukat és egymást a többiekhez képest. A „progresszív” térfél domináns szereplői a jobboldallal szembeni közös érdekek (a „genderalapú elnyomással” szembeni fellépés) felismerését szorgalmazzák, ezzel egyidejűleg a progresszív szereplők közti konfliktusokat jelentéktelen belső vitáknak állítják be. Ezt teszi Miller korábban hivatkozott tanulmánya is, amikor explicite arra szólít fel, hogy a gender-igazságosságra hivatkozó szereplők a jobboldali támadások logikája mentén fogjanak össze: ha a jobboldal „felfedezte”, hogy az óvszerhez és az abortuszhoz való hozzáférés, a homoszexualitás, valamint a transzneműség kérdése politikai és ideológiai szempontból összekapcsolódnak, akkor ezt kellene tenniük a progresszív szereplőknek is (Miller 2011: 871–872). Miller azonban nem reflektál a különböző genderfogalmak és genderre hivatkozó csoportok lehetséges összeegyeztethetlenségeire és erőviszonybeli különbségeire, amelyeket a közös front elfed. Mint ahogy nem támasztja alá azt sem, miért volna igazuk azoknak a jobboldali szereplőknek, akik a feministák, a homoszexuálisok és a transzneműek különböző követeléseit egyívásúnak állítják be, és ezzel a gender körüli harcokat jó és rossz dichotómiájaként igyekeznek láttatni. A genderalapú emancipációs törekvések összefogását hirdető progresszív narratíva nagyon hasonlít a vele szemben álló jobboldali genderellenes retorikához: mindkettő azt a hamis látszatot kelti, mint ha csupán két alternatíva létezne, pusztán ellenkező előjellel beszél el a küzdelmüket.

A „genderellenes” retorikák maguk is igazság- és igazságosságigényeket fogalmaznak meg a gender hívószaván keresztül. A helyi különbségek ellenére a nemzetállamok szintjén túlmutató jobboldali mozgósítások gyakran hivatkoznak arra, hogy a „genderelmélet” vagy „genderideológia” nincs kapcsolatban a valósággal, sőt azt egy totalitárius ideológia nevében akarja átírni (Nyklóvá és Fárová 2018: 196–197). Bár különböző és egymással is konfliktusban álló genderelképzeléseket állítanak be egységes ideológiának, nagyon is létező jelenségekre és jogkövetelésekre utalnak, ezért nem mondható, hogy támadásaikban a gender üres jelölő, üres ellenségkép volna, ahogy Mayer és Sauer (2017: 23–25) állítják.

A gender ezekben az egymással szembenálló, ám egymást tükröző mainstream progresszív és jobboldali narratívákban szorosan összekapcsolódik a modernitás haladásfogalmával. Ez a „genderellenes” mozgalmak narratívájában egyfajta gender általi (kulturális, illetve ideológiai) gyarmatosításként jelenik meg, ami ellen anticolonális küzdelmet kell folytatni (Korolczuk és Graff 2018: 797–798). Ezek nem alaptalan elméletek: Európában például a posztoszocialista országok kapitalista világrendszerbe való visszaintegrálásával párhuzamosan, annak szimbolikus ügyeként importálták a genderaktivizmust és a *gender studies* a kelet-közép-európai régióba amerikai intézmények, így nem meglepő, hogy a gender a 90-es évek második felére a szolgálatkész nyugatosítás, a liberális globalizáció szimbolikus jelölője lett (Zimmermann 2007: 141). Ezért a gender ellen mozgósítók egyes elemzések szerint a fennálló globális hatalmi rend és az ún. progresszív szereplők hibáinak és be nem váltott ígéreteinek megtestesülését látják benne (Grzebalska et al. 2017). A gender elleni mozgósítás tehát nemcsak része a kapitalizmus és a szolgálatába állt mainstream (liberális) emancipációs mozgalmak szövetségét elutasító tendenciáknak (Fraser 2016: 281–282), hanem egyfajta jelképe, sűrített esszenciája is.

A gender e különleges jelentőségére való tekintettel tanulmányomban azt vizsgálom, hogy az miért vált az egymással viaskodó igazságigények kiemelt hordozójává, ekként pedig a liberális demokrácia letéteményesének, illetve válságának szimptomatikus jelölőjévé. Gender alatt nem egy eleve létező kérdéskört értek, amit a gender szóval neveznek meg, hanem egy konkrét történelmi kontextusban és konkrét eszmei-elméleti keretben feltalált konceptuális eszközt. Azaz a kérdés nem úgy vetődik fel, hogy a manapság „genderügyeknek” nevezett társadalmi problémák hogyan jelentek meg akár akkor is, amikor még a gender kifejezés nem volt használatban; a lényegi kérdés az, hogy a gender fogalmi apparátusa hogyan és miért jelent meg, milyen keretbe illesztette a nemekről folyó diskurzust, és ennek milyen messze ható következményei voltak és vannak mind a mai napig. Mivel a gender amerikai találmány, a gender fogalmi apparátusának kérdései jelentős részben az amerikai (illetve más angolszász) kontextushoz kapcsolódnak, ez a történelem azonban jelentős a gender további terjeszkedésének, többek közt magyarországi importjának szempontjából is.

A genderhez kapcsolódó igazságigények a szexológiától a gendermozgalmakig

Az angol gender kifejezés az 1940-es évekig jórészt a nyelvészetben volt használatos grammatikai nem értelemben, ekkor azonban először a pszichológia-szexológia, majd annak nyomán más tudományterületek képviselői is elkezdtek új jelentéstartalmakkal feltölteni. A különböző diszciplínák, illetve elméleti, módszertani megközelítések mentén sokszor igen különböző, akár egymással is szembehelyezkedő genderfogalmak jelentek meg, és a politikai mezőben is eltérő genderfelfogások váltak használatossá, illetve dominánssá az utóbbi évtizedekben.

A pszichológia terminológiájában a gender kifejezés az 1940-es évek közepétől szórványosan jelentkezett az Egyesült Államokban, először Madison Bentley gender/sex fogalmi elválasztásában² – azonban ez a használat elszigetelt maradt. Bentley írásainál jóval nagyobb hatású volt a Johns Hopkins Egyetemen kutató szexológus-pszichológus John Money és kutatótársainak genderinvenciója: Moneyt elsősorban a nemiség margináliai – a hermafroditizmus (mai szóhasználatban: interszexualitás³), a transzszexualizmus és transzvesztitizmus, illetve a homoszexualitás – foglalkoztatták, ezek alapján igyekezett megragadni a nemek és a nemiség központi kérdéseit. Először a hermafroditizmussal kapcsolatos munkájában használta a gender, illetve genderszerep és -orientáció kifejezéseket mint a hermafroditák férfiként vagy nőként való társadalmi megjelenését, beleértve a nemi szervek „társadalmi” használatát, valamint a férfiakhoz és nőkhez társított, az egyének által szerepként színre vitt társadalmi kódokat, tevékenységeket (Money 1955, 1957, 1985). Money funkcionalista hagyományba illeszkedő megközelítése szerint a hermafroditáknak is szükséges megfelelniük férfi vagy

---

2 Bentley pszichológiai, etológiai és antropológiai kutatásokra (például Margaret Meadre) hivatkozva több cikkében a *sex* és a *gender*, azaz a nemek közti biológiai eltérések és a hozzájuk társított, szocializációval elsajátított különbségek, férfias és nőies szerepek fogalmi elkülönítésének jelentőségét hangsúlyozta; a *gender* az egyik legalapvetőbb társadalmi intézményként értelmezte (1945a: 227–228, 1945b: 328–331, 1950: 312). A *sex/gender* fogalompárt gyakran a „biológiai nem”/„társadalmi nem” kifejezésekkel magyarázzák nőjogi szereplők fordítása nyomán, én azonban e megkülönböztetés helyett tanulmányomban a *nem/gender* szavakat használom.

3 Az interszexualitás valójában tágabb kategória a hermafroditizmusnál: azon emberekre vonatkozó gyűjtőfogalom, akik nem egyértelműen nők vagy férfiak, biológiai nemi jegyeik különböző irányba mutatnak.

női szerepeknek, ennek sikerességében pedig a férfi vagy női nem mihamarabbi kijelölését és a korai nemi szerepekre nevelést látta döntőnek, nem a biológiai jellegzetességeket (Money 1957: 333–335). Money munkássága megerősítette az interszexuális gyerekek átoperálásának máig jellemző gyakorlatát, a közreműködésével 1966-ban alapított Johns Hopkins Genderidentitás Klinika pedig a transzszexualizmussal kapcsolatos orvosi praxis (beleértve a nemátalakító műtéteket) meghatározásában volt irányadó (Goldie 2014: 60, 89–96).

A genderidentitás kifejezést Robert Stoller (1964) pszichoanalitikus pszichiáter alkotta meg. Stoller a Kaliforniai Egyetem Genderidentitás Kutatóklinikája egyik alapítójaként különösen a (férfi) transzszexualizmus és transzvesztitizmus kutatásában volt Money versenytársa. Amellett, hogy elkülönítette a genderszerepet és genderidentitást (azaz a társadalmi szerepeket, illetve azok belső átélését és felvételét), Stoller nevéhez köthető sex és gender és vele test és elme, továbbá szexualitás és gender újbóli, nagy hatású elméleti elválasztása is, habár hangsúlyozta azok összefüggéseit (Stoller 1968: 10). Moneyhoz hasonlóan Stoller megközelítése is alapvetően normatív funkciót töltött be: a nemi szerepek erodálódását igyekezett korrigálni a normáknak nem megfelelő jelenségekre összpontosító munkásságával (Meyerowitz 2008: 1354).

A nőmozgalom nyomán intézményesülő angolszász akadémiai feminizmus korai szakaszában több tudományterület (például irodalomtudomány, filozófia, szociológia, antropológia, pszichológia) képviselője vette át, módosította, helyezte új keretbe a gender kifejezést, hogy a társadalmi és politikai változás eszközként alakítsa (lásd erről például Germon 2006: 85–120). Ezek a szerzők, például Kate Millett, Germaine Greer, Ann Oakley és Gayle Rubin a biológiai determinizmussal szemben vetették be a sex/gender különbségtételt annak teoretizálására, hogy a férfiak és nők között tapasztalható különbségek nem a biológiából fakadó szükségszerűségek. Ezek a genderfogalmak különböztek abban, hogy az egyének szintjén megjelenő pszichológiai különbségekre, kulturális kódokra és/vagy társadalmi normákra vagy intézményrendszerre utaltak.

Ann Oakley brit szociológus például nem tért el jelentősen Stoller fogalmaitól: a biológiai nemmel szembeállított gendert egyéni, tanulás során elsajátított kulturális-pszichológiai jellegzetességekként, különbségekként írta le (1972: 158–172). A gendernek ezt a szocializációs modelljét számos szempontból kritizálták, amiért az intézmények és interakciók helyett túlságosan az egyénekre fókuszál, akiket pusztán a társadalmi normákat magukba szívó egyedekként tételez, ezáltal nem tudja megmagyarázni sem a változatosságot, sem a társadalmi változást (Holmes 2007: 47–50).⁴ A társadalmi szerkezetre fókuszáló megközelítések később kezdtek el operálni a gender fogalmával, többek közt a társadalmi viszonyokat szervező struktúráként, rétegződésként, illetve hierarchiarendszerként értelmezve azt, és az osztályhoz, rasszhoz, illetve a kapitalista termelési módhoz való viszonyának is jelentős szakirodalma született (pl. Epstein 1988; Lorber 1994; Walby 1986; Connell 1987; Risman 1998). A szociológiai genderirodalom harmadik jellegzetes, szimbolikus interakcionista megköze-

4 Szemben ezzel a genderfogalommal, a férfiak és nők közti különbségeket az alá-fölérendeltségi, osztályjellegű relációkként értelmező brit feminista szociológiai irodalom a '70-es években a *sexual division* (nagyjából: nemi alapú társadalmi osztályozás) fogalmát használta. Ez a társadalmi struktúrákra fókuszáló és az egyént ezek viszonylatában értelmező megközelítés részben a '40–50-es években kidolgozott, a nemi szerepeket a társadalmi státusz aktív aspektusaként tematizáló *sex role* fogalmára épült, azonban elvetette annak statikus és konfliktusmentes funkcionista társadalommodelljét (Rahman és Jackson 2010: 59–61).

lítése szerint a gendert az egyének a személyközi kommunikatív folyamatok során termelik (például West és Zimmerman 1987). Risman szerint e három megközelítés irodalmában egyes munkák összeegyeztethetők egymással, pusztán a társadalmi szerveződés különböző szintjeire fókuszálnak (Risman 2004: 430–433).

A radikális feminista elmélet eközben a gendert visszakapcsolta a szexualitáshoz, bár a szexológiai modelltől rendkívül eltérő módon: kiemelve a szexuális vágyak és gyakorlatok kiemelkedő szerepét a nemek közti hatalmi viszonyok újratermelésében. A logikailag legtovább vitt elképzelés szerint a szexualitás nem más, mint a nemek közti hatalmi viszonyok élvezete, ekként a szexualitás hozza létre, szervezi meg és fejezi ki a gender társadalmi viszonyrendszerét – a szexualitás tehát az a feminizmus számára, mint a munka a marxizmus számára (MacKinnon 1989: 3–4). Ebben az értelemben a szexualitás nem pusztán összefügg a genderrel, hanem a szexualitás maga a gender társadalmi reprodukciója. A feminista genderfogalmak kapcsán fontos hangsúlyozni, hogy közel sem minden feminista használta és használja a gender fogalmi eszközt; egyrészt számos kritikát fogalmaztak meg vele kapcsolatban, másrészt más fogalmakat is alkalmaztak és alkalmaznak a nemek közti viszonyrendszer megragadására.

Részben válaszul arra a feminista mozgalomban és elméletben megjelent kritikára, miszerint a transzszexualizmus a nemi normákat fenntartó orvosi-technológiai produktum (például Raymond 1979: 21–24), az Olivia női lemezkiadónál dolgozó és ezért a viták középpontjába kerülő transzszexuális Sandy Stone 1988-ban „poszttranszszexuális” kiáltványában azt indítványozta, hogy a transzszexuálisok az orvosi-szexológiai diskurzuson kívül, politikai alanyként szólaljanak meg. A posztstrukturalista és poszthumanista elméletek által megtermékenyített kiáltvány a „genderdiskurzus binaritását megosztó” transzszexualizmust produktív, pozitív, a „rég” feminista diskurzust árnyaló fejleményként írta le. A kiáltvánnyal és a nyomában a ’90-es évek elején megjelenő transzszexuális írásokkal (elsősorban Feinberg 1992; Stryker 1994; Bornstein 1994) elkezdett formálódni a transzgenderizmus⁵ mint külön kutatási terület. Ennek korántsem volt egységes genderfelfogása, ugyanakkor a feminista elmélet által kidolgozott genderfogalmakhoz képest jelentős irányváltás figyelhető meg: Feinbergnél például a gender (az anatómiától és a szexualitástól független) önkifejezésként jelenik meg, egy a szexizmusra nem redukálható és a transzgender személyeket sújtó elnyomást, azaz genderfóbiát tételezve (Feinberg 1992: 5–6). Ezzel egyidejűleg az akadémiai feminizmusban, illetve a *gender studies*-ban a posztmodern megközelítések (például a

---

5 A *transgender* szó, bár korábban elvétve már használták, ekkoriban kezdett elterjedtté válni az angol nyelvben, elsősorban Feinberg fent nevezett pamfletje nyomán. Számos értelmezése (lásd például Valentine 2007: 37–40) közül a leggyakoribb, hogy a transzszexualizmusnál tágabb fogalom, nem jár feltétlenül nemi diszfóriával (testi idegenséggérzettel), ezért általában nem követi a testi „átalakulás” keresése sem, és nem feltétlenül „bináris”, azaz nem csak férfi és női identitásokat foglal magába (lásd GLAAD é. n.). Magyarra leggyakrabban a transznemű kifejezéssel fordítják, mivel azonban a gender jelentésének egy újabb értelmezéséről van szó, a cikkben a transzgender kifejezést használom. Ugyanezen okból nem követem pár más fogalom gyakori magyar fordítását sem, így a *gender identity* nemi identitás helyett genderidentitásként, a *gender expression* nemi önkifejezés helyett gender-önkifejezésként szerepel a tanulmányban.

queerelmélet) váltak egyre dominánsabbá a '90-es években, idővel pedig a transzgender és interszexuális identitáspolitikára igazolása felé mozdult el a mainstream szakirodalom.⁶

A '70-es, '80-as évektől a hétköznapi angol nyelvben a gender jellemzően a nem (sex) szinonimájaként, „korszerűbb” helyettesítőjeként vált elterjedté (Haig 2004), és a genderpolitikák nyomán számos más nyelvben is használatossá vált. Különösen az utóbbi évtizedben egyre jellemzőbben a biológiai adottságoktól és társadalmi normáktól független genderidentitást, belülről fakadó genderérzést értik alatta.⁷

A gender számos jogrendszerbe is bekerült, gyakran egyazon intézményrendszer különböző szerveiben, szintjein, dokumentumaiban más-más jelentéstartalmakkal, ám leggyakrabban a „nőügyek” ködszavaként. Az Európai Unió „genderegyenlőséggel” kapcsolatos politikája jórészt a nők tevékenységeivel (főleg a munkaerőpiaci részvétellel, házimunkával, „munka és család összehétközésével”) foglalkozik (Repo 2015: 133); gender alatt az egyének nemét értik annak társadalmi vonatkozásaival együtt (lásd például Európai Bizottság 2017). Az EU családon belüli és nők elleni erőszak felszámolását célul kitűző Isztambuli Egyezménye (Európa Tanács 2011) eközben a gendert úgy határozza meg, mint azokat a társadalmilag konstruált szerepeket, viselkedésformákat, tevékenységeket és tulajdonságokat, melyeket egy adott társadalom a férfiakra, illetve nőkre nézve elfogadhatónak tart. A nők elleni erőszakot pedig strukturális genderalapú erőszakként ismeri el, amely a történelmileg kialakult hatalmi különbségek eredménye és egyúttal a nők alárendelését fenntartó társadalmi mechanizmus. Az egyezmény áldozatok védelméről szóló rendelkezése ugyanakkor a diszkrimináció tilalma alá vont kategóriák közt felsorolja többek között a genderidentitást is.

A genderidentitás és gender-önkifejezés kategóriái ugyanis az utóbbi évtizedben a nemzetközi jogban és az angolszász országok jogrendszereiben egyre hangsúlyosabban jelentek meg (lásd Kirkup 2018). A kanadai parlament például 2016-ban fogadta el a genderidentitást és gender-önkifejezést a diszkriminációval szemben védett kategóriák közé emelő C-16-os törvényjavaslatot (Kanadai Parlament 2016), miközben ezeket ténylegesen nem definiálta. A törvény alapjául szolgáló tartományi irányelv (Ontariói Emberi Jogi Bizottság 2014) definíciói szerint a genderidentitás az ember egyéni, belső gendertapasztalata, azaz an-

---

6 Ennek szemléletes példája Judith Butler munkássága. Korai írásaiban (amelyekben a „nők” kategóriáját a genderrelációk által konstruáltként, vagyis esszencialistaként és kirekesztőként írta le) szubverzív politikaként a stabil identitásokat aláásó (például parodisztikus) gyakorlatokat, így többek közt a draget nevezte meg (2006: 3–9). A gendert a szubjektumot konstituáló performatív aktusokként, a nemet (sex) nem testi adottságként, hanem a testek materializálódását vezérlő kulturális normaként, regulatív ideálként értelmezte újra (2005: 1–3). Transzgender és interszexuális szerzők (például Prosser 1998) és aktivisták hatására későbbi írásában felülbírált az identitások szükségszerű elvetésének stratégiáját, az identitások elismertetésére és vele a nemátalakító műtétekhez való hozzáférésre irányuló küzdelmet az „emberi szabadság” progresszív stratégiájaként igyekezett érvényre juttatni (Butler 2004: 4–8). Butler munkáit persze rengetegen kritizálták az akadémiai és mozgalmi feminizmusban egyaránt, miközben óriási és változatos szakirodalom termelődött a genderről a '90-es évek óta is. Itt azonban nem a genderrel kapcsolatos szakirodalom komplexitását, hanem a meghatározó irányvonalakat és paradigmaváltásokat kívánom bemutatni.

7 Az amerikai és brit mainstream médiából hozható számos példa közül említhető a *National Geographic* 2017-es „Gender revolution”, szó szerinti fordításban „Genderforradalom”, a magyar kiadásban „Újragondolt nemek” címen megjelent különszáma, amely elsősorban a transzszexualizmussal és interszexualitással foglalkozott; valamint többek közt a techcégek által felkínált burjánzó számú választható genderkategóriák: a Facebookon például 2014 óta 71 genderből választhatja ki a felhasználó, hogy milyen „nemű”.

nak az érzete, hogy nő, férfi, mindkettő, egyik sem, vagy valahol máshol helyezkedik el a „genderspektrumon” – ez megegyezhet vagy eltérhet a „születéskor kijelölt nemétől”, ami egyben alapvetően különbözik a szexuális orientációjától. Ugyanitt a gender-önkifejezést úgy határozzák meg, mint az egyén genderidentitásának nyilvánosság előtti bemutatását, ami magában foglalhatja a viselkedésmódot és a külső megjelenést, például a ruházatot, frizurát, sminket, testbeszédet és hangot, valamint a magunk által választott nevet és névmást. A transzneműek jogi nemváltoztatását lehetővé tévő brit Gender Recognition Act (genderelismerésről szóló törvény) tervezett módosításának alapjául szolgáló jelentés egyik fontos újítása szintén a belső genderidentitás fogalmának bevezetése a korábbi, genderváltoztatást sugalló terminológia helyett. Azaz e felfogás szerint a gender veleszületett, ennek okán „nemváltoztatás” esetén nem a gender változik meg, hanem az egyén jogi nemét igazítják változatlan genderéhez.

Számos elmozdulást láthatunk tehát a fogalmi keret, a diszkurzív mező, illetve a genderrel operáló aktorok tekintetében. Figyelemre méltó, hogy a gendert a társadalomtudományos elemzés kategóriájaként használó újabb akadémiai irodalomban majdnem teljességgel hiányzik a reflexió azzal kapcsolatban, hogy mennyire eltérő, sőt egymást kizáró genderfogalmak vannak forgalomban, a gender jelentése többnyire nem is kerül tisztázásra. Ha felmerül a különböző genderfogalmak kérdése, gyakran a tudományos fejlődés modelljéből indulnak ki, és nincs szó az érdekkonfliktusokról (erre példa Risman 2017), azok az irodalmak pedig, amelyek említik az egymással összeegyeztethetetlen genderfogalmakat, mint például Valentine (2007: 59), csak futólag teszik, nem foglalkoznak sem az összeegyeztethetlenség hátterével, sem a következményeivel. Ezt a kérdéskört az online médiában, elsősorban a blogoszférában tematizálják baloldali és radikális feminista szereplők.⁸ Hajdú Janka például kiemeli, hogy a gender társadalmi hierarchiarendszerként, az egyének státuszát a biológiai nemük alapján kijelölő strukturális kategóriaként való felfogása kibékíthetetlen ellentmondásban van a veleszületett, a társadalmi normáktól függetlenül létező önazonosságként felfogott genderrel. Ezek az írások azonban az amerikai, brit és magyar kontextusban kisebb olvasottságú médiákban jelennek meg, elmondható tehát, hogy a genderről folyó diskurzusban nagyon kevésbé láthatók a gender különböző jelentése körüli ellentétek.⁹ Így a gendert ellenségesképként tematizáló mozgalmaknak is könnyebb dolguk van, amikor e genderpolitikákat egységes mozgalomnak állítják be, miközben gyakran adott elemeket vagy ügyeket emelnek ki, és ezekre reagálva fogalmazzák meg saját igazságigényeiket.

Gender, nem és szexualitás mátrixa: a gender mint biopolitikai apparátus

A gender, ahogy a fentiekben láttuk, a szexualitás és a nem (sex) kérdéseit tematizáló diskurzusban született. Az azóta megjelent konkurens gendermeghatározások elsősorban abban különböznek egymástól, hogy milyen kapcsolatot tételeznek gender, nem (sex) és szexualitás között. Ez a mátrix adja a gender sajátosságát más társadalmi klasszifikációs rendszerekhez képest: a gender egyedi módon fonódik össze a szexualitás diskurzusával, és egyedi

⁸ Erre példa angolul Reilly-Cooper (2016), magyarul Hajdú (2019 [2016]) és Nógrádi (2017).

⁹ Ahogy ezek az írások kiszorulnak a mainstream médiából, az akadémiai szférában is az erőviszonyokat gyanítgatjuk a gender fogalma körüli ellentétek tematizálásának hiánya mögött.

módon különíti el fogalmi szinten a nemi különbségek fizikainak és társadalmi tételezett aspektusait (sex/gender), amely fogalmi elkülönítés nem létezik például a rassz vagy a fogytékosság esetében (Brubaker 2016: 6). Már maga a nem-szexualitás-gender elvi elválasztás sem szükségszerű és örök érvényű, hanem egészen új keletű fejlemény a nem(iség)diskurzusokban. A szexualitás a személyes és társadalmi élet egyéb területeitől elkülönülő, elhatárolt doménként való elgondolása a modernitásban jelent meg (Foucault 1999), a gendert pedig e szexualitásdiskurzus mentén teremtette a szexológia a 20. század közepén, szembeállítva a nem (sex) fogalmával. Hogy mi a tétje a nem-szexualitás-gender különböző elbeszéléseinek, azaz a gender körüli küzdelmeknek, az e fogalmi elválasztások és kapcsolódási pontok vizsgálatából kiindulva érthető meg.

Hogy miről is szól a genderről folyó vita a konkurens genderdefiníciókon és jogkövetéseken túl, azt a gendert életre hívó szexualitásdiskurzus alaposabb vizsgálatából kiindulva lehet legjobban megérteni. A szexualitás modernkori jelentőségét legtalálóbban Foucault ragadta meg annak 18–19. századi történelmét elemezve. Foucault a szexualitás polgári kultúra általi elnyomásának elterjedt elképzelésével szemben rámutatott, hogy a nemiségről folyó diskurzusok robbanásszerűen gyarapodni kezdtek a polgárság felemelkedésének idejében: különösen a 18. századtól szinte intézményesen bujtogatják az egyént arra, hogy (habár bizonyos keretek közt) beszéljen, valljon a nemiségéről (Foucault 1999: 1–38). Foucault szerint a nemiség azért vált állami ügygé és tudományos érdeklődés tárgyává, mert a népesség gazdasági és politikai kérdéseinek kellős közepén helyezkedik el: összeköti az élet, a testek és a népesség kormányzására irányuló biohatalom két tengelyét, vagyis a népességet a gazdasági folyamatokhoz igazító biopolitikát a test fegyelmelésével (Foucault 1999: 27–29, 56–57, 144–149). Más szóval a szexualitás azért vált az igazság valóságos tétjévé és került így egy erőteljes tudásszükséglet középpontjába, mert diszkurzív apparátusként alkalmas arra, hogy a biológiai reprodukciót és a gazdasági termelést, a munkaerő újratermelését és menedzselését szabályozza.

A gender a szexológia szülötteként ebből a szexualitásdiskurzusból nőtt ki. Ahogy tehát Foucault szerint a szexualitás a nemiség egy történelmileg specifikus diskurzusaként jelent meg, úgy a gender Jemima Repo elemzése szerint szintén a nem(iség) megragadására konkrét történelmi kontextusban feltalált diszkurzív eszköz (és nem a történelmen átvélő jelenség). Eszerint a 20. század közepén megjelenő genderdiskurzus a 18–19. században megjelenő szexualitás diskurzusát egészíti és bővíti ki, behatolva az élet új területeire a szubjektum és a társadalom szintjén is, ekként termelt óriási mennyiségű tudást, intézményesült kutatási területté, és vált társadalmi felmérések kiemelt változójává és szakpolitikák alapvető szempontjává (Repo 2015: 1–5). A gender e foucaultianus értelmezése alapján kirajzolódik, hogy miért vált a gender a szexualitáshoz hasonlóan az igazság letéteményesévé és óriási instrumentális erővel bíró biopolitikai mechanizmussá, amelyet rengeteg változatos, az igazság és igazságosság meghatározásáért folyó manőverben használtak és használnak fel. A genderküzdelmek megértéséhez tehát elengedhetetlen belátni, hogy a gender – szintén a szexualitáshoz hasonlóan – nem pusztán egy (vagy több) analitikus kategória vagy többjelentésű fogalom, hanem hatalmi viszonyokkal telített diszkurzív csomópont (lásd Foucault 1999: 103), melynek kereszteződésében a népesség kormányzásának és a testek fegyelmelésének különböző biopolitikai törekvései kerülnek összetűzésbe egymással.

A gender fentebb vázolt igazságigényeit ebben a megvilágításban a gender biopolitikai apparátusának különböző bevetéseiként és taktikáiként lehet elemezni a hatalom és tudás

viszonya és az erőviszonyok szempontjából. A 2010-es évek meghatározó gendertrendjei (és a genderküzdelmek tétje) jobban megérthetők a gender genealógiai áttekintése mentén, egyúttal a ma domináns gendermanőverek fényében jobban kirajzolódik a gender apparátusának működésmódja. Ezért a szexológiától a feminista retorikát kooptáló állami és szupranacionális biopolitikáig terjedő gendergenealógiát (amit Repo alapján foglalok össze) szükséges kiegészíteni a genderidentitás és a genderellenes mozgósítások elemzésével.

A gender a társadalmi kontroll, egészen pontosan a második világháború utáni nyugati kapitalizmus megszilárdításának eszközeként jött létre a klinikai gyakorlatban, hangsúlyozza Repo (2015: 18).¹⁰ Money projektjének tétje a normatív nemi szocializáció és rajta keresztül a társadalmi rend fenntartása volt (a háború utáni visszarendeződéssel egy időben), modellje egyúttal részint áthelyezte a nemiség igazságának locusát a nemi szervekről a tanulás és viselkedéskontroll kimenetelére, és kiterjesztette azon pontok körét, amelyeken keresztül a hatalom behatol a testbe, ezzel rugalmasabbá és kormányozhatóbbá téve azt (Repo 2015: 24–31). Stoller sex/gender distinkciója Francis Galton, a modern eugenika atyja által bevezetett természet/nevelés (*nature/nurture*) megkülönböztetésre épül.¹¹ Az emberi tulajdonságok eredetkutatásának és befolyásolásának e hagyományát követve Stoller a környezet és az intim kapcsolatok menedzselésével igyekezett megelőzni a deviáns fejlődést, amelyhez a korban társadalmi-politikai konfliktusokat is társítottak. A korábban uralkodó állásponttal szemben, amely a műteti beavatkozást természet ellen elkövetett bűnként értelmezte, Stoller a nemátalakítást a szelfet a szenvedéseitől megszabadító technológiaként értelmezte újra, mozgósítva ezzel az önkiteljesedés és szabadság elveit is mint a liberális kormányozhatóság stratégiáját (Repo 2015: 49–61, 70). A gender e technológiai mélyen behatoltak a család intim viszonyaiba, céljuk az volt, hogy a fehér középosztálybeli gyerekeket és szülőket harmonikus (re)produktív egységekbe idomítsák (Repo 2015: 74).

A feminista genderelsajátítás is biopolitikai stratégia, habár a medikalizáló-normalizáló modellel szembeni ellenstratégia, amely a patriarchális hatalom apparátusainak deterritorializálására irányult (Repo 2015: 75–77). A feminista elméletalkotók a nemi különbség uralkodó igazságával szemben újfajta episztemikus tekintéllyel tudták megfogalmazni saját igazságigényüket: a gendert pszichológiai/patológiai helyett politikai/hatalmi jelenséggént értelmezve a teoretikus fókusz a devianciákról a nukleáris családra helyezték át, és a társadalmi struktúrák fenntartása helyett az azok alóli felszabadulást tűzték ki célul, írja Repo. Ezzel ugyanakkor nemcsak számos tudományterületen erősítették meg a nemiség biopolitikai apparátusaként funkcionáló gendert, hanem a tágabb nyilvánosság képzetében is – azaz épp azzal az eszközzel igyekeztek megkérdőjelezni a nemiség biopolitikáját, amely annak fenntartására jött létre (Repo 2015: 75–78, 99–102). A gender feminista bevetése igen kétséges stratégia volt, ami hamar vissza is ütött: az immár feminista csengésű gender hamar demográfiai stratégiák eszközévé – például az Európai Unió a nők munkaerőpiaci részvételét és biológiai reprodukcióját egyaránt biztosítani igyekvő „genderegyenlőség” nevű stratégiájá-

10 A család egyesült államokbeli átalakulását Parsons és Bales funkcionista elmélete a fejlettebb társadalommá alakulás jeleként értelmezte. Érvelésük szerint az egyeduralkodóvá váló nukleáris család végre tud a gyerekek nemiszerep-szocializációjával foglalkozni, képes egészséges pszichoszexuális fejlődést biztosítani nekik, így a biológiai reprodukció és a társadalmi struktúra fenntartásának eszközeként funkcionálhat. Money, Parsons volt diákja, a gender feltalálásával a társadalmi kontroll ezen új technológiáját kapcsolta össze a nemiség apparátusával (Repo 2015: 18–20).

11 A *nature/nurture* fogalom párt magyarrá leggyakrabban az öröklés/környezet kifejezéspárral fordítják.

nak eszközévé – vált, olyan jelszavakat használva, mint „munka és magánélet összehétközítése” (Repo 2015: 105–135).

Az 1990-es évek elejétől az Egyesült Államokban megjelenő transzgender-identitást és -mozgalmat Valentine (2007: 59) a szexológiai genderhagyomány folytatásaként értelmezi, szemben a gender feminista ellenstratégiájának hagyományával. Ezt pedig arra alapozza, hogy milyen viszonyt tételeznek ezek a genderstratégiák gender és szexualitás között. Ahogy láttuk, a feminizmus második hullámának számos alapműve arra mutatott rá, hogy a nemiség nem a hatalmi relációkon kívül létező, „öszöntszerű” jelenség, hanem a hierarchikus nemi viszonyok mentén formálódik, azokat erotizálja és termeli újra. Másként fogalmazva: a szexualitást és a nemek közti, alá-fölérendeltségen alapuló viszonyrendszert csak egymás viszonylatában lehet értelmezni. Ezzel szemben a többek közt Money és Stoller nevéhez fűződő, második világháború után kibontakozó szexológiai stratégia a szexualitás és a gender ontológiai elválasztásán alapult: például Stoller csak azokat a férfi pácienseket ismerte el valódi transzszexuálisokként, akik nem számoltak be a genderidentitás-zavarral összefüggő szexuális vágyakról (Valentine 2007: 57–58).¹² Stoller elmélete és praxisa fontos szerepet játszott annak az elképzelésnek a megszilárdításában, hogy a transzszexualizmus független a szexualitástól, azaz létezik a szexualitástól független genderidentitás. Ez persze egyáltalán nem tükrözte a hozzá forduló páciensek valóságát – azért is kellett a „valódi” transzszexualizmust elhatárolni más jelenségektől, mert a nemátalakító műtétért folyamodók többsége nem felelt meg ennek az elképzelésnek.¹³ A meleg szubkultúrában is szorosan összekapcsolódott (illetve elsem váltigazán) a meleg- és transzidentitás az 1980–90-es évek fordulójáig, amikor az újonnan megjelenő transzgendermozgalom azok éles elválasztására vállalkozott a szexológiai modellelől örökölt elvek mentén – ezúttal az emancipáció zászlaja alatt (Valentine 2007: 58–60).¹⁴ A szexológiai modell és a transzgendermozgalom közti folytonosság, szemben a feminista genderelképzeléssel, számos egyéb szempontból is nyilvánvaló: a gendert nem hatalmi viszonyrendszernek, hanem belső érzésnek tételezik, ami a nemtől (sextől) elválasztható.

A transzgendermozgalom azonban egy új diszkurzív mód (foucault-i értelemben vett „taktikai elem”) a gender genealógiájában, új aktorokkal, törekvésekkel és legitimációs mechanizmusokkal. Ahogy arra többen rámutattak, a szexológiai-orvosi gyakorlat – és annak során orvos és páciens közösen – hozta létre a transzszexuális identitást a sebészi beavatkozáshoz való hozzáférés legitimálására (Raymond 1979: 21–24; Hausman 1995: 110). Az igazság előállításának ez a módja a 19. században jött létre, amikor a személyes vallomást a tudományos

---

12 Érdemes hozzátenni, hogy Stoller szerint nem arról van szó, hogy a „genderidentitás” fejlődése ne függne össze a „nemiséggel”, hiszen a freudi pszichoszexuális fejlődésre alapozta elméleteit, hanem arról, hogy a valódi férfi transzszexualizmust (szemben a perverzióként leírt transzvesztitizmussal és a homoszexualitás egyes formáival) az ödipális konfliktus elmaradása okozza, ami anya és fia túl szoros szimbiózisából fakad (1986: 138–143).

13 Egyes újabb elméletek éppen a férfi transzszexuális szexuális eredetét hangsúlyozzák. Ray Blanchard nyomán többek közt Michael Bailey és (az egyébként transzszexuális) Anne Lawrence a Male to Female (MtF) transzszexualizmus két alaptípusát különítették el: az egyik esetben homoszexualitást, a másikban az autoginefilia nevű parafilát sejtve a háttérben. Az utóbbi Sheila Jeffreys elemzése szerint a nők alárendelésének fetisizálásán alapszik (2014: 30).

14 A szexualitás és a nemek közti viszonyrendszer (újbóli) ontológiai elválasztása a radikális feminista elemzésel szemben több eseményhez köthető. A '70-es és '80-as évek fordulóján kitört ún. feminista szexháborúk során a „szexpozitív” tábor számos alkalommal hivatkozott a szexualitásra és annak saját „elnyomottjaira” (a homoszexuálisokra, BDSM-gyakorlókra stb.), szemben a szexualitást a férfiak és nők közti viszonyrendszer szempontjából tematizáló feministákkal; az akadémiai szakirodalomban például Gayle Rubin (1984) az AIDS-krízis örvén indítványozta a szexualitás kutatásának leválasztását a feminista elméletről.

gyakorlat sémájába illesztették (Foucault 1999: 66–68). A transzgendermozgalom erőteljes demedikalizáló törekvései, illetve a szexológiai múlttal való szembehelyezkedés egy ettől részben eltérő igazságmodellen alapszik. Foucault a homoszexualitással kapcsolatban írta le ezt a stratégiát: a társadalmi ellenőrzés a „perverzitás” övezeteibe történő behatolásának mintegy „visszahatásaként” a homoszexualitás elkezdett beszélni magáról, harcot indított saját elfogadtatásáért és „természetességéért” az orvosi fennhatósággal szemben (1999: 101–102). Ahogy a meleg, úgy a transzneműek esetében is az orvosi diskurzusok egykori alanyai újfajta módon kezdtek el megszólalni, újfajta tekintélyt követelve maguknak (szemben a korábbi tekintélyekkel), az igazság előállításának egy újabb modelljét indítványozva. Ebben a modellben már nem a Foucault által leírt két módozat, a vallomás technikái és a tudományos diszkurzivitás keresztezik egymást, hanem pusztán a vallomás maradt – az igazság már magában a szubjektumban rejlik. Az egyén legbelsőbb és megkérdőjelezhetetlen igazságának tartott „identitások” (belső érzések) elismertetését emberi jogként tematizáló politika céljai szerint az, aki a vallomást (jelen esetben *coming outot*) hallgatja (az orvos, a pszichológus stb.), már nem az igazság ura: egyetlen lehetősége elismerni a kinyilatkoztatott identitást.

Ez az új diszkurzív stratégia azonban ugyanabban a diszkurzív logikában marad, mint a szexológia. A melegmozgalomhoz hasonlóan a transzgendermozgalom is új megnevezéseket vezetett be az orvosi-patologizáló kategóriák helyett (homoszexuális helyett meleg, transzszexuális helyett transzgender/transznemű, transzvesztita helyett gendernonkonform), ám továbbra is adótnak vették és veszik ezeket a szubjektumpozíciókat mint „identitásokat”, mintha eredendően létező, a hatalmon kívüli jelenségek lennének, nem pedig hatalommal telített szubjektívációs mechanizmusok hoznák létre őket. Ennek a mechanizmusnak pont az a lényege, hogy olyannyira önmagunknak érzékeljük az „identitásainkat”, hogy észre sem vesszük: tőlünk független hatalom erőszakolja ránk (Foucault 1999: 61). A transzgendermozgalom, ahogy a melegmozgalom, ugyanennek a szubjektíváló mechanizmusnak a foglya – hiszen máskülönben nem is lenne szubjektuma.¹⁵

Az identitásmozgalmak új igazságmodelljéhez visszatérve azt tapasztalhatjuk az utóbbi évtizedekben, hogy az autoritás a tudományos diszkurzivitásról mindinkább a vallomást tévő egyénre helyeződik át, és ennek folyományaként az új igazságmodell képviselői mind gyakrabban támadják az „érintett” egyén kizárólagos tekintélyét el nem ismerő tudósokat (lásd a bevezetőben hozott példákat). Azaz az „egyetlen polimorf parancs” (Foucault 1999: 35) két aspektusa, a felügyelet és az önvizsgálat közül egyre inkább az utóbbira kerül a hangsúly (legalábbis bizonyos kontextusokban), a kormányzás még jobban szétszóródik, még erősebben hagyatkozva az önkormányzó, önszabályozó egyénre – a neoliberálisnak is nevezett korszak módosult kormányzási módjának megfelelően. Voltaképpen arról van szó, hogy a „rég” autoritásokat (például a szakértői tekintélyt) és társadalmi klasszifikációs kategóriákat (például a nemet) bizonyos egyéneknek hatalmukban áll áthágni, amit számos progresszív elemző haladásként és felszabadulásként értelmez. Bár a pszichológia és – különösképpen – a szexológia kétségkívül normalizáló diszciplínák/kutatási területek, valamennyi (társadalomtudományos) szakértői tudás megkérdőjeleződése az erőviszonyok még közvetlenebb és egyértelműbb érvényesülésének irányába viheti el az igazságigények küzdelmét. Továbbá a „hagyományos” osztály, rassz, nem stb. kategóriák egyéni választásokkal megváltoztatható

15 A transzgender-irodalomban több szerző felveti ezeket a kérdéseket, azonban azt az ellentmondást nem tudják feloldani, hogy továbbra is „érintettként”, transzgender szubjektumként beszélnek a transzgenderizmusról.

akadályokként vagy akár választható identitásokként való újraértelmezése a társadalmi szolidaritást és a rá épülő közös fellépést lehetetleníti el, előtérbe helyezve ezzel szemben a piaci szereplőket, akiknek így lehetőségük nyílik arra, hogy a depolitizált különbségekből hasznot húzzanak (Dean 2007: 76).

A két nem felcserélése akár végtelen számú nemi identitással első ránézésre radikálisan forradalminak és felszabadítónak tűnhet, valójában a *diversity management* által fémjelzett „sokféleségen keresztüli kormányzás” (Matejskova és Antonsich 2015) paradigmájába illeszkedik. Ráadásul az önkormányzás „szabadsága” csak bizonyos egyének számára érhető el, ami elfedi annak tényét, hogy mások életét továbbra is a kényszerítő, illetve szuverén hatalom igazgatja (Dean 2007: 77). Például a „genderkérdés” a nők túlnyomó többsége számára világszerte korántsem az önmenedzselő szabadság belső parancsaként jelenik meg, hanem mint kikényszerített „női princípium”, ami társadalmilag alárendelt helyzetüket újratermeli. Ahogy a szexológiai projektben a transzszexuális szubjektum „szabadsága” központi szerepet kapott a háború utáni fehér nukleáris család életfunkcióinak hasznosításában és konszolidálásában (Repo 2015: 82), úgy talán az immáron saját nevében megszólaló transzgender szubjektum „szabadsága” is normalizáló, szabályozó szerepet tölt be. Egyes feministák szerint például a transzgender jelenség funkciója ugyanaz, mint elődjéé, a háború utáni szexológiáé, csak diszkurzív stratégiája a kor elvárásaihoz van igazítva.

Természet és kultúra, igazság(osság) és elismerés

A szabadság és kényszer e kérdéseit a genderdiskurzusok sex és gender, ezáltal természet és kultúra viszonyán keresztül beszélik el. A genderfogalomban kódolt természet/kultúra különbségtétel régi hagyományra tekint vissza a nyugati és számos nem nyugati kultúrában, és számos alá-fölrendeltségi viszony, például a természettel azonosított nő és a kultúrával azonosított férfi hierarchikus viszonyának diszkurzív keretétől is szolgál (lásd erről Ortner 1972). Ez az egyik oka annak, hogy a genderfogalmat, illetve a sex/gender különválasztást az akadémiai és mozgalmi feminizmusban rengetegen kritizálták (Repo 2015: 75). Elsősorban materialista (és újmaterialista) feministák (például Mies 1986: 22–23), illetve egyes posztmodern megközelítések (például Butler, lásd fentebb) fogalmaztak meg kritikát a sex/gender megkülönböztetéssel kapcsolatban (bár utóbbiak jellemzően nem kerülték el a materiális/kulturális elválasztását, pusztán eltolták a kettő közti határvonalat, egészen szélsőséges módon a kultúra és a nyelv szerepére helyezve a hangsúlyt a materiálissal szemben). A természet/kultúra szembeállításának tétje a materialista elemzések szerint az, hogy a természet részeként meghatározott létezők (beleértve a nőket és az egykori gyarmatok lakóit) mások számára szabadon vagy olcsón hozzáférhető erőforrásokká válnak, ahogy például a többnyire a nők által végzett reprodukív munkakörök nem (értékteremtő) munkaként, hanem magától értetődő, ezáltal természetes kötelességgé válnak a kapitalizmus ideológiájában és értékrendszerében (Mies 1986: 4).

A genderdiskurzusokban tehát a természet kultúra általi uralásának különböző stratégiáiról beszélhetünk: a szexológiai modellben a „megfelelő” nemiszerep-szocializáció biztosításáról, az emberi nyersanyag kulturális formákba öntéséről és az e szempontból „sikerületlen” egyének műtéti „kijavításáról”, az ezzel szemben megjelenő feminista politikában a nemi szerepek eltörléséről, az EU „genderegyenlőség” programjában a nők erőforrása-

inak optimalizálásáról. A transzgendermozgalom még egy lépéssel továbbmegy természet és kultúra, illetve materiális és szimbolikus szembeállításában és hierarchizálásában (lásd Anderson 2018: 29). Ez a legújabb genderstratégia nemcsak veleszületettnek és előre rögzítettnek tételezi a genderidentitást, hanem még a nem (sex) létét is megkérdőjelezi és „születéskor kijelölt genderrel” helyettesíti, mintha a testi jellegzetességek orvosi invenciók volnának. Ezt két jellemző, különböző alapfeltevéseken nyugvó, mégis gyakran kombinálva megjelenő narratívával magyarázza. Az egyik megfordítja a biológia/társadalom relációt a sex/gender viszonylatában: eszerint a genderidentitás biológiai (agyi) eredetű, míg a nem (sex) társadalmilag konstruált, ezért a genderidentitás a nem kizárólagos kritériuma (lásd Anderson 2018: 27–32).¹⁶ A másik gyakori narratíva szerint a genderidentitás nem szorul magyarázatra, mert nem is magyarázható, egyszerűen csak létezik (a „Vagyok, aki vagyok” isteni kinyilatkoztatásának egyfajta későkapitalista változataként). Tehát egy a kultúrától, társadalomtól és a reprodukív szervek materialitásától egyaránt teljesen eloldozott, objektívnak beállított szubjektivitásról van szó az egyik magyarázatban, és lényegében transzcendens létezőről a másikban.¹⁷

Az igazságosságigények szempontjából súlyos következményei vannak annak, hogy a szubjektum olyan mértékű autonómiájáról és autoritásáról van itt szó, ami nem tűri a genderidentitás mögötti interperszonális és/vagy társadalmi okok keresését. Valószínűleg ez az egyik oka annak, hogy a szexualitást ilyen élesen leválasztotta a genderről a transzgenderpolitika, hiszen a szexualitás esetében tagadhatatlan az (akár elképzelt) interperszonális viszony.¹⁸ Igaza van tehát Valentine-nak (2007: 68), amikor a transzgender-identitás fel-találását a neoliberális gazdasági és társadalmi átalakulás és az a mentén (át)formálódó társadalmi mozgalmak kontextusában értelmezi mint az elismeréspolitikát, a privatizált, dekontextualizált, naturalizált (depolitizált) identitások és azok piacosításának példáját. Azonban ebben az összefüggésben kevésbé az ideáltipikusan normatív meleg szubjektumról és annak transzgender másikjáról van szó, ahogyan azt Valentine sugallja; sokkal inkább arról, hogy a genderidentitás totális, önmagába zárt autonómiát követel magának, ami a nemek közti (és a tágabb társadalmi) viszonyok materiális elemzését lehetetleníti el. Hiszen ha a genderidentitás „megkérdőjelezését” jelenti arra rámutatni, hogy a nőiességgel és férfissággal kapcsolatos belső érzések a nemek közti viszonyrendszer kontextusában jönnek létre, vagy arra, hogy a nők (mint csoport) társadalmi helyzete szorosan összefügg biológiai reprodukciós képességükkel, akkor a materiális kérdések tabuvá válnak. A genderidentitás stratégiája tehát a természet/kultúra általi uralásának olyan diskurzusa, amely logikailag legtovább viszi a természet/kultúra szembeállítást, a természetet és a materiálist a végsőkéig leértékeli, majd tabusítja.

16 Rogers Brubaker megjegyzi, hogy a szubjektív identitás objektívnek tételezése az, amivel ez a stratégia hitelt kíván kölcsönözni magának, ennek érdekében a változást változatlansággént és a választást választásnélküliségként állítja be (Brubaker 2017: 6, 64–73).

17 A transzgender-identitásnak különböző elméleti keretekben jelentős elméleti irodalma született (fenomenológiai, újmaterialista, pszichoanalitikus stb.), itt azonban a politikai nyilvánosságba kivetített igazságigényekre fókuszálok. A mozgalomban is volt példa a „fordított esszencializmus” megkérdőjelezésére (lásd például Koyama 2001), azonban jellemzően ezek a megközelítések is valamiféle autentikus identitással operáltak, és nem is lettek meghatározók a mai politikai diskurzus tekintetében.

18 Nem véletlen, hogy azok a pszichológusok, pszichiáterek, akik a férfi transzszexualizmus szexuális eredetére hívták fel a figyelmet, különösen súlyos támadásokban részesültek transzgender aktivisták részéről (lásd például Dreger 2008).

Az ilyen mértékű egyéni autonómia az egyébként rendkívül sok értelemben használt identitásnak is egy radikalizált formája, a genderidentitás elismerésének politikája tehát egy újfajta elismeréspolitiká. Itt nem a minden egyént megillető emberi méltóság elismeréséről, sem pedig a leértékelt csoportok közös tulajdonságainak újraértékeléséről van szó (vö. Honneth 2013: 91–137), hanem minden egyes belső genderérzés afirmálásáról. A vallomásra buzdító, a „hatalom által kezdeményezett individualizáló eljárások” (Foucault 1999: 59) az igazságokat is a végtelékig individualizálták, és e mechanizmus logikailag legtovább vitt változatában ez a sok igazság mind elismerésre tart számot az igazságosság nevében. A szubjektivitás mint önmagára záruló igazság ugyanis azt is jelenti, hogy ahány ember, annyi igazság létezik (lásd az „ahány ember, annyiféle gender” szlogenjét, sőt azt az elképzelést, hogy egy embernek akár folyamatosan változó, végtelen számú gendere is lehet), és ezzel az igazságossáért folyó küzdelmek referenciapontjai is szétforgácsolódtak.

Van abban valami ironikus, hogy a genderidentitást is a zászlajára tűző neoliberális progresszivizmus növekvő elutasítását nevezték a posztigazság korszakának. Amennyiben a posztigazságot az elitküzdelmek sajátosságaként értelmezzük, amelyekben az igazság nem a legitim hatalom jelölője, hanem a legitimitás maszkja, amelyet mindenki visel a hatalomért folytatott küzdelemben (Fuller 2018: 1–8), akkor valóban lehet a posztigazság új korszakáról beszélni. Bár a posztigazság korántsem új jelenség, végigkíséri a történelmet és a „hagyományos” identitáspolitikáknak is sajátja, az utóbbi évtizedekben kiteljesedő transz-jelenségek (transzgenderizmus, transzhumanizmus stb.) teljesítik ki a logikáját (Fuller 2018: 56–58). A korábbi identitáspolitikák megjelenésével a társadalmi identitás a nemzetállami keretekről az önszervező csoportokra ruházódik át, amelyekre csak saját játékszabályaik szerint szabad utalni, és amelyeknek a tagjai ezzel engedményeket és előnyöket csikarnak ki a társadalom többi tagjától, írja Fuller. Hozzáteszi, hogy a transz-jelenségek csattanója, hogy bárki játszhat bármilyen játszmát, azaz stratégiai céllal is felvehető bármely új identitás, amely talán a korábbi identitáspolitikák episztemikus igazságigényeinek a végét is jelentheti (Fuller 2018: 56–58). Ezzel pedig az igazságosságigényeik végét is.

Bár Fuller megemlíti, hogy a gender és a rassz máshogy működnek ebben a tekintetben, nem foglalkozik részletesen azzal a kérdéssel, hogy miért a gender vált e folyamatok élvasává. Ezért, bár valóban releváns az újraelosztás és az elismerés történelmi elmozdulásait a (transz)genderaktivizmussal kapcsolatban is segítségül hívni (ahogy Valentine teszi, lásd 2007: 178–180), a gender sajátosságainak vizsgálata elsődleges fontosságú. Abban, hogy a „genderegyenlőség” a liberális progresszió legitimációs elemévé vált, valóban lehet szerepe annak, hogy a „nőkérdést” régóta állítják a nyugati hegemonia szolgálatába, és hogy a nők növekvő munkaerőpiaci részvétele újabb fejezetet nyitott ebben a történetben (Zimmermann 2007: 141). A „nőkérdés” mellett azonban számos más, az elosztási kérdésekről leválasztott elismeréspolitikát használtak a nyugati hegemonia legitimálására, ráadásul a genderellenes mozgósítás nagyon gyakran az LMBT+ aktivizmusra hivatkozik. A gender azért is tud szimbolikus jelölőként működni, mert kevésbé konkrét csoportok állnak a fókuszában, mint inkább egy világnézet, a genderben kódolt társadalmi mérnökösködés és az erőforrások elosztásának egy konkrét politikája. A genderstratégiák közül a materialitást az igazságról és igazságosságról legszélsőségesebben leválasztó gender-identitáspolitika vált az utóbbi évek szimbolikus jelentőségű ügyévé mind a „progresszív” oldalon (lásd Feró és

Bajusz 2018: 181), mind az azt támadó erők számára, legalábbis bizonyos kontextusokban,¹⁹ sok szempontból háttérbe szorítva a feminista genderstratégiát.²⁰ Az „ahány ember, anynyi gender” lózungja és az ebből következő „ahány ember, annyi igazság” igazságmodellje könnyű célponttá teszi a genderidentitás politikáját a *status quo*-val elégedetlenek számára; utóbbiak azonban valamennyi genderre hivatkozó „progresszív” politikát az igazságot felülíró ideológia részeként támadják. Így jön létre az a hamis dichotómia, amelynek egyik oldalán potenciálisan végtelen gendert tételeznek, míg a vele szemben fellépők a végtelen genderben egyetlen genderlobbit láttatnak, amit gyakran mintegy megszemélyesítve „a” genderként írnak le.

Konklúzió

Bár a gender megkerülhetetlen fogalomnak tűnik a nemek kérdéseiről folyó diskurzusban, egy viszonylag új keletű és egyáltalán nem magától értetődő találmányról van szó. Ha a gender pusztán egy analitikai kategória volna, akkor sem lenne átlátszó és ártatlan, elméleti-fogalmi kerete és használatának történelmi-társadalmi kontextusa vizsgálatra szorulna. Azonban a gender több mint egy különböző jelentéstartalmakkal használt fogalom: a szexualitáshoz hasonlóan (és ahhoz kapcsolódva) a gender a diskurzusok olyan kereszteződési pontja, amelyben a népesség gazdasági és politikai kérdései futnak össze. A genderről tehát nem mint többjelentésű fogalomról, hanem mint biopolitikai mechanizmusról érdemes beszélni.

A gendert a közvélekedéssel ellentétben nem a feminizmus találta fel, hanem a második világháború utáni amerikai szexológia. Az akadémiai és mozgalmi feminizmus más szereplői eközben számos más fogalmi eszközzel igyekeztek megragadni a nemek közti viszonyokat: a fentebb említett *sexual division* mellett például egyes radikális feministák a *sex class* (nemi alapú osztály) fogalmát használták, míg különösen a kontinentális hagyományban a nemi különbözőség pszichoanalitikus alapú elgondolása (*différence sexuelle/sexual difference*) volt elterjedt. Ráadásul a gender fogalmi apparátusának kiterjedt feminista kritikája jelent meg, ezért korántsem volt magától értetődő, hogy a gender hosszabb távon meghonosodik a feminizmus eszközkészletében, mára mégis hegemónná vált a feminista elméletben és a (nyugati) mozgalomban egyaránt.

Annak, hogy a '70-es években kibontakozó akadémiai feminizmus egyes képviselői a normalizáló orvosi technikák gender-apparátusát vették kölcsön, meglett az ára. Az immár progresszívan csengő „gender” jelszava nemcsak demográfiai célok eszközévé vált, hanem a szexológia leszármazottjaként megjelenő transzgendermozgalom is a genderszűzöltségre és emancipációra kezdett el hivatkozni. Utóbbi igazság- és igazságosságmodellje olyannyira individualizálja az igazságigényeket, hogy az az emancipatorikus igazság- és igazságosság-

---

19 A magyar kormányszajtó utóbbi éveinek témába vágó cikkei áttekintve úgy tűnik, a gendert ellenségképként tematizáló magyarországi szereplők is elsősorban a biológiai nemtől független, belső igazságként tematizált genderidentitást támadják, ennek alátámasztásához azonban további empirikus kutatások szükségesek magyar és más kontextusokban is, hiszen különböző országokban eltérő lehet a mozgósítás fókusza.

20 Repo szerint a gender, biopolitikai eredeténél fogva, eleve menthetetlen bármiféle feminista projekt számára. Ezért értelmezése szerint nem a feminista genderdefiníciót kell érvényre juttatni (ahogy a fentebb idézett Reilly-Cooper 2016, illetve magyar kontextusban Hajdú 2019[2016] és Nógrádi 2017 teszik), hanem fel kell adni ezt a nemi hierarchia fenntartására létrehozott fogalmi apparátust.

követelések végét jelentheti. Együttal tabuvá teszi az egyéni szubjektivitás és a reprodukív test politikai materialitását, ezáltal pedig a reprodukív testeket fegyelmező, produktív és reprodukív munkához igazító hatalmi mechanizmusokat. Az igazság a materialitásról való ilyen szélsőséges leválasztása nyomán válhatott a gender a progresszív neoliberalizmus szimbolikus markerévé annak hívei és ellenzői számára egyaránt, az egyik oldalon megkérdőjelezhetetlen emberi jogi ügyként, a másikon fenyegető ellenségképként. Ezekben a genderdiskurzusokban az egymással küzdő elitek biopolitikai törekvései viaskodnak egymással, amelyek a népesség, az erőforrások és testek fegyelmezésének különböző vízióit fogalmazzák meg, többek közt a nők produktív és reprodukív munkáját optimalizálni próbáló „progresszív” EU-s biopolitika és a nők erőforrásait inkább a reprodukív munkákra összpontosítani próbáló neokonzervatív politika.

Az, hogy a genderdiskurzusok története a materialitás mind erőteljesebb tagadása felé mozdult el, természetesen nem jelenti azt, hogy ne léteznének olyan materialista feminista kezdeményezések, amelyek a genderre hivatkoznak. Az utóbbi években például a jobboldali populizmus erősödése nyomán egyes centrumországokban új lendületet kaptak a liberális feminizmus egyes aspektusait is kritizáló, antikapitalista retorikájú feminista kezdeményezések (például Arruzza et al. 2019), amelyeknek a magyarországi importja is elindult. Azonban ezek a kezdeményezések ellentmondásokkal terheltek, hiszen a gender (és többek között a gender-identitáspolitika) megkérdőjelezetlenül hagyásával az antikapitalista retorika ellenére is magukban hordozzák a materialitásról leválasztott igazság és igazságosság problémáit. Valószínűtlen tehát, hogy ez a fajta feminizmus sikerrel tudná felvenni a harcot a gendert ellenségképnek beállító jobboldali populisták politikákkal. A genderellenes mozgósítás megértéséhez és megalapozott vitatásához ugyanis elengedhetetlen a gendert magát megérteni.

Hivatkozott irodalom

- Anderson, Ryan T. (2018): *When Harry Became Sally: Responding to the Transgender Moment*. New York: Encounter Books.
- Arruzza, Cinzia, Tithi Bhattacharya és Nancy Fraser (2019): *Feminism for the 99%. A Manifesto*. London: Verso.
- Bentley, Madison (1945a): Sanity and hazard in childhood. *The American Journal of Psychology* 58(2): 212–246.
- Bentley, Madison (1945b): The Reconstructing Teens and the Stabilizing Twenties. *The American Journal of Psychology* 58(3): 324–360.
- Bentley, Madison (1950): Brief Comment upon Recent Books. *The American Journal of Psychology* 63(2): 310–316.
- Bornstein, Kate (1994): *Gender Outlaw: On Men, Women, and the Rest of Us*. New York: Routledge.
- Brubaker, Rogers (2016): *Trans: Gender and Race in an Age of Unsettled Identities*. Princeton: Princeton University Press.
- Brubaker, Rogers (2017): The Uproar Over ‘Transracialism’. *The New York Times*. Interneten: <https://www.nytimes.com/2017/05/18/opinion/the-uproar-over-transracialism.html> (letöltve: 2019. január 20.).
- Butler, Judith (2004): *Undoing Gender*. New York: Routledge.
- Butler, Judith (2005 [1993]): *Jelentős testek: A „szexus” diszkurzív korlátairól*. Budapest: Új Mandátum.
- Butler, Judith (2006 [1990]): *Problémás nem. Feminizmus és az identitás felforgatása*. Budapest: Balassi.
- Connel, Raewyn W. (1987): *Gender and Power*. Cambridge: Polity Press.
- Cram, Ian és Helen Fenwick (2018): Protecting Free Speech and Academic Freedom in Universities. *The Modern Law Review* 81(5): 825–873.
- Dean, Mitchell (2007): *Governing Societies: Political Perspectives on Domestic and International Rule*. New York: Open University Press.
- Dreger, Alice D. (2008) The Controversy Surrounding the Man Who Would be Queen: A Case History of the Politics of Science, Identity, and Sex in the Internet Age. *Archive of Sexual Behavior* 37(3): 366–421.

- Epstein, Cynthia Fuchs (1988): *Deceptive Distinctions: Sex, Gender, and the Social Order*. New Haven: Yale University Press.
- Európa Tanács (2011): *Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence Against Women and Domestic Violence*. Interneten: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/090000168008482e> (letöltve: 2019. január 20.).
- Európai Bizottság (2017): *2017 Report on Equality Between Women and Men in the EU*. Interneten: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/2017_report_equality_women_men_in_the_eu_en.pdf (letöltve: 2019. január 20.).
- Feinberg, Leslie (1992): *Transgender Liberation: A Movement Whose Time Has Come*. New York: World View Forum.
- Feró, Dalma és Bajusz Orsolya (2018): Progressivist Gender-Based Activism as a Means of Social Antagonism Through Two Case Studies. *Sociologija* 60(1): 177–193.
- Foucault, Michel (1999 [1976]): *A szexualitás története I. A tudás akarása*. Budapest: Atlantisz.
- Fraser, Nancy (2016): Progressive Neoliberalism versus Reactionary Populism: A Choice that Feminists Should Refuse. *NORA – Nordic Journal of Feminist and Gender Research* 24(4): 281–284. DOI: <https://doi.org/10.1080/08038740.2016.1278263>
- Fuller, Steve (2018): *Post-Truth: Knowledge as a Power Game*. London: Anthem.
- Garbagnoli, Sara (2016): Against the Heresy of Immanence: Vatican's 'Gender' as a New Rhetorical Device Against the Denaturalization of the Sexual Order. *Religion & Gender* 6(2): 187–204. DOI: <https://doi.org/10.18352/rg.10156>
- Germon, Jennifer E. (2006): *Generations of Gender: Past, Present, Potential*. (PhD-értékezés.) Sydnese: University of Sydney, Department of Gender Studies.
- GLAAD (é. n.): *GLAAD Media Reference Guide – Transgender*. Interneten: <https://www.glaad.org/reference/transgender> (letöltve: 2019. január 20.).
- Goldie, Terry (2014): *The Man Who Invented Gender: Engaging the Ideas of John Money*. Vancouver, BC: University of British Columbia Press.
- Greer, Germain (2002 [1970]): *A kasztrált nő*. Budapest: Corvina.
- Grzebalska, Weronika, Kovács Eszter és Pető Andrea (2017): Gender as Symbolic Glue: How 'Gender' Became an Umbrella Term for the Rejection of the (Neo)liberal Order. *Political critique*. Interneten: <http://politicalcritique.org/long-read/2017/gender-as-symbolic-glue-how-gender-became-an-umbrella-term-for-the-rejection-of-the-neoliberal-order/> (letöltve: 2019. január 20.).
- Haig, David (2004): The Inexorable Rise of Gender and the Decline of Sex: Social Change in Academic Titles, 1945–2001. *Archives of Sexual Behavior* 33(2): 87–96. DOI: <https://doi.org/10.1023/B:ASEB.0000014323.56281.0d>
- Hajdú Janka (2019 [2016]): Genderörület és feminizmus – egylényegűek, barátok, vagy ellenségek? *Nem hétköznapi feminizmus blog*. Interneten: https://nemhetkoznapifeminizmus.blog.hu/2019/02/24/genderorulet_kontra_feminizmus (letöltve: 2019. május 26.) Eredetileg megjelent a Reflektor.hu-n 2016. október 5-én.
- Hausman, Bernice (1995): *Changing Sex. Transsexualism, Technology, and the Idea of Gender*. Durham: Duke University Press.
- Holmes, Mary (2007): *What is Gender? Sociological Approaches*. London: Sage.
- Honneth, Axel (2013 [1992]): *Harc az elismerésért*. Budapest: L'Harmattan.
- Jeffreys, Sheila (2014): *Gender Hurts. A Feminist Analysis of Transgenderism*. New York: Routledge.
- Kanadai Parlament (2016): *Bill C-16. An Act to Amend the Canadian Human Rights Act and the Criminal Code*. Interneten: <https://www.parl.ca/DocumentViewer/en/42-1/bill/C-16/first-reading> (letöltve 2019. január 20.).
- Kirkup, Kyle (2018): The Origins of Gender Identity and Gender Expression in Anglo-American Legal Discourse. *University of Toronto Law Journal* 68(1): 80–117.
- Koyama, Emi (2001): The Transfeminist Manifesto. *Eminism.org*. Interneten: <https://eminism.org/readings/pdf-rdg/tfmanifesto.pdf> (letöltve 2019. január 20.).
- Korolczuk, Elzbieta és Agnieszka Graff (2018): Gender as 'Ebola from Brussels': The Anticolonial Frame and the Rise of Illiberal Populism. *Signs* 43(4): 797–821. DOI: <https://doi.org/10.1086/696691>
- Lorber, Judith (1994): *Paradoxes of Gender*. New Haven: Yale University Press.
- MacKinnon, Catharine (1989): *Toward a Feminist Theory of the State*. Cambridge: Harvard University Press.
- Matejskova, Tatiana és Marco Antonsich (2015): *Introduction: Governing through Diversity In Governing through Diversity Migration Societies in Post-Multiculturalist Times*. New York: Palgrave Macmillan, 1–18.
- Mayer, Stefanie és Birgit Sauer (2017): 'Gender ideology' in Austria: Coalitions around an Empty Signifier. In *Anti-gender campaigns in Europe: Mobilizing Against Equality*. Roman Kuhar és David Paternotte (szerk.). New York, London: Rowman & Littlefield International, 23–40.
- Meyerowitz, Joanne (2008): A History of 'Gender'. *The American Historical Review* 113(5): 1346–1356. DOI: <https://doi.org/10.1086/ahr.113.5.1346>

- Mies, Maria (1986): *Patriarchy and Accumulation on a World Scale*. London: Zed Books.
- Miller, Ali (2011): Fighting Over the Figure of Gender. *Pace Law Review* 31(3): 837–872. Interneten: <http://digitalcommons.pace.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1789&context=plr>.
- Money, John, Joan G. Hampson és John L. Hampson (1955): An Examination of Some Basic Sexual Concepts: The Evidence of Human Hermaphroditism. *Bulletin of the Johns Hopkins Hospital* 97(4): 301–319.
- Money, John, Joan G. Hampson és John L. Hampson (1957): Imprinting and the Establishment of Gender Role. A. M. A. *Archives of Neurology and Psychiatry* 77(3): 333–336.
- Money, John (1985): The Conceptual Neutering of Gender and the Criminalization of Sex. *Archives of Sexual Behavior* 14(3): 279–290. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF01542110>
- Nógrádi Noá (2017): A nők elleni erőszakkal szemben fellépni nem férfielenes, és transzneműséghez sem vezet – Az Isztambuli Egyezményről. *Kettős Mércse*. Interneten: https://kettosmerce.blog.hu/2017/03/11/itt_a_tortenelmi_esely_hogy_fellepjunk_a_nok_elleni_eroszakkal_szemben_eljunk_vele (letöltve: 2019. január 20.).
- Nyklová, Blanka és Nina Fárová (2018): Scenes in and Outside the Library: Continuity and Change in Contesting Feminist Knowledge on the Semi-Periphery. *Sociologija* 60(1): 194–209. DOI: <https://doi.org/10.2298/SOC1801194N>
- Oakley, Ann (1972): *Sex and Gender. In Sex, Gender and Society*. New York: Harper Colophon Books, 158–172.
- Oliver, Kelly (2017): If this is Feminism... *The Philosophical Salon*. Interneten: <https://thephilosophicalsalon.com/if-this-is-feminism-its-been-hijacked-by-the-thought-police/> (letöltve: 2019. január 20.).
- Ontariói Emberi Jogi Bizottság (2014): *Policy on Preventing Discrimination Because of Gender Identity and Gender Expression*. Interneten: <http://www.ohrc.on.ca/en/policy-preventing-discrimination-because-gender-identity-and-gender-expression> (letöltve: 2019. január 20.).
- Ortner, Sherry B. (1972): Is Female to Male as Nature is to Culture? *Feminist Studies* 1(2): 5–31. DOI: <https://doi.org/10.2307/3177638>
- Prosser, Jay (1998): *Second Skins: The Body Narratives of Transsexuality*. New York: Columbia University Press.
- Rahman, Momin és Stevi Jackson (2010): *Gender and Sexuality: Sociological Approaches*. Cambridge: Polity Press.
- Raymond, Janice (1979): *The Transsexual Empire: The Making of the She-Male*. Boston: Beacon Press.
- Reilly-Cooper, Rebecca (2016): Gender is Not a Spectrum. *Aeon*. Interneten: <https://aeon.co/essays/the-idea-that-gender-is-a-spectrum-is-a-new-gender-prison> (letöltve: 2019. január 20.).
- Repo, Jemima (2015): *The Biopolitics of Gender*. Oxford: Oxford University Press.
- Risman, Barbara (1998): *Gender Vertigo. American Families in Transition*. New Haven: Yale University Press.
- Risman, Barbara (2004): Gender as a Social Structure. Theory Wrestling with Activism. *Gender & Society* 18(4): 429–450. DOI: <https://doi.org/10.1177/0891243204265349>
- Risman, Barbara (2017): 2016 Southern Sociological Society Presidential Address: Are Millennials Cracking the Gender Structure? *Social Currents* 4(3): 208–227. DOI: <https://doi.org/10.1177/2329496517697145>
- Rizza, Alanna (2018): CAMH to Pay More than Half a Million Settlement To Head of Gender Identity Clinic After Releasing Fallacious Report. *National Post*. Interneten: <https://nationalpost.com/news/camh-reaches-settlement-with-former-head-of-gender-identity-clinic> (letöltve: 2019. január 20.).
- Rubin, Gayle (1975): The Traffic in Women: Notes on the 'Political Economy' of Sex. In *Toward an Anthropology of Women*. Rayna R. Reiter (szerk.). New York: Monthly Review Press, 157–210.
- Rubin, Gayle (1984): Thinking Sex: Radical Theory in the Politics of Sexuality. In *Pleasure and Danger*. Carole Vance (szerk.). Boston: Routledge & Kegan Paul, 267–319.
- Stoller, Robert (1964): A Contribution to the Study of Gender Identity. *International Journal of Psychoanalysis* (45): 220–226.
- Stoller, Robert (1968): *Sex and Gender. The Development of Masculinity and Femininity*. London: Karnac Books.
- Stoller, Robert (1986 [1975]): *Perversion: The Erotic Form of Hatred*. London: Karnac Books.
- Stone, Sandy (1988): *The 'Empire' Strikes Back: A Posttranssexual Manifesto*. (Előadás. Írásban 1991-ben és 1994-ben jelentek meg szerkesztett változatai.)
- Stryker, Susan (1994): My Words to Victor Frankenstein above the Village of Chamounix: Performing Transgender Rage. *GLQ. A Journal of Gay and Lesbian Studies* (1): 237–254. DOI: <https://doi.org/10.1215/10642684-1-3-237>
- Valentine, David (2007): *Imagining Transgender: An Ethnography of a Category*. Durham: Duke University Press.
- Walby, Sylvia (1986): *Patriarchy at Work. Patriarchal and Capitalist Relations in Employment*. Cambridge: Polity.
- Wadman, Meredith (2018): 'Rapid Onset' of Transgender Identity Ignites Storm. *Science* 361(6406): 958–959. DOI: <https://doi.org/10.1126/science.361.6406.958>
- Weinberg, Justin (2017): Philosopher's Article On Transracialism Sparks Controversy (Updated with response from author). *Daily Nous*. Interneten: <http://dailynous.com/2017/05/01/philosophers-article-transracialism-sparks-controversy/> (letöltve: 2019. január 20.).

West, Candace és Don Zimmerman (1987): Doing Gender. *Gender & Society* (1): 125–151. DOI: <https://doi.org/10.1177/0891243287001002002>

Zimmermann, Susan (2007): The Institutionalization of Women's and Gender Studies in Higher Education in Central and Eastern Europe and the Former Soviet Union: Asymmetric Politics and the Regional-transnational Configuration. *East Central Europe/ECE* 34–35(1–2): 131–160.

Feró Dalma

PhD-hallgató, ELTE TÁTK Szociológia Doktori Iskola (Budapest)